

Історія 8

Лекція #13

КОЗАЦЬКИЙ
УСТРІЙ
І
ЗВИЧАЇ

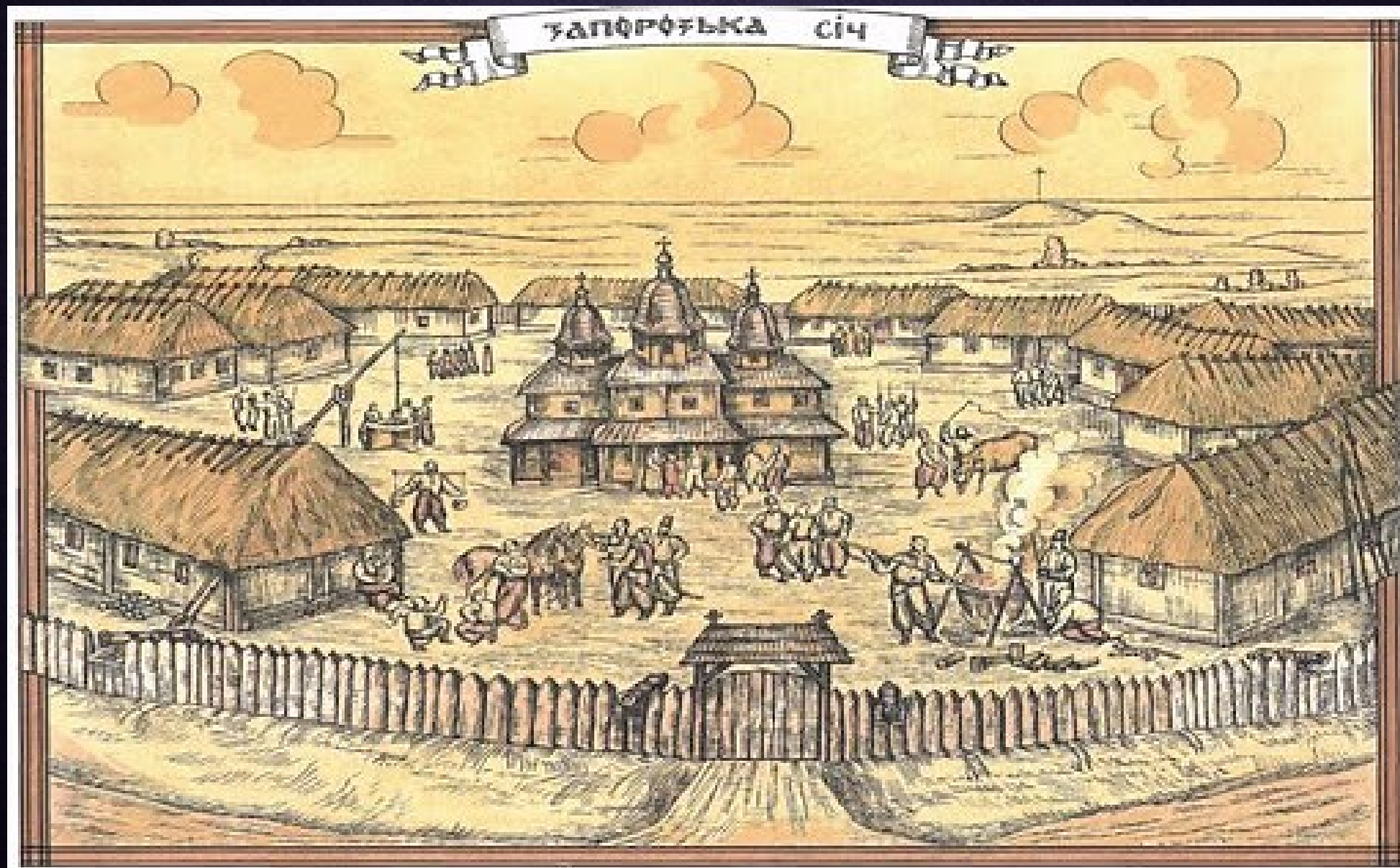
- Устрій (**the order**) козаків сягає в далеке минуле, ще із княжих, та перед тим ранніх слов'янських часів.
- Волелюбність, почуття свободи, братерськість, войовничість, усі ці прикмети знаходяться в психіці українського народу.
- Із тих причин, згуртування козаків у *«Товариство Запорізьких Козаків»* не було унікальним в історії України, проте було унікальним явищем в Європі 16-го століття.

- Козаки себе називали:
 - Запоріжцями
 - Товариством
 - Лицарями Війська Запорізького
 - Низовиками
- Традиції, обряди, суспільство, бойові знання, хоробрість, і демократія, залишилися в нашому народі від тих часів.

➤ Печатка війська
Запорізького, коло 1592.

Як виглядала Запорізька Січ?

- Хоча татарський напад на першу Запорізьку Січ в 1557 році, знищив козацьку фортецю на острові Мала Хортиця, низові козаки швидко збудували нову Січ на острові Томаківці.

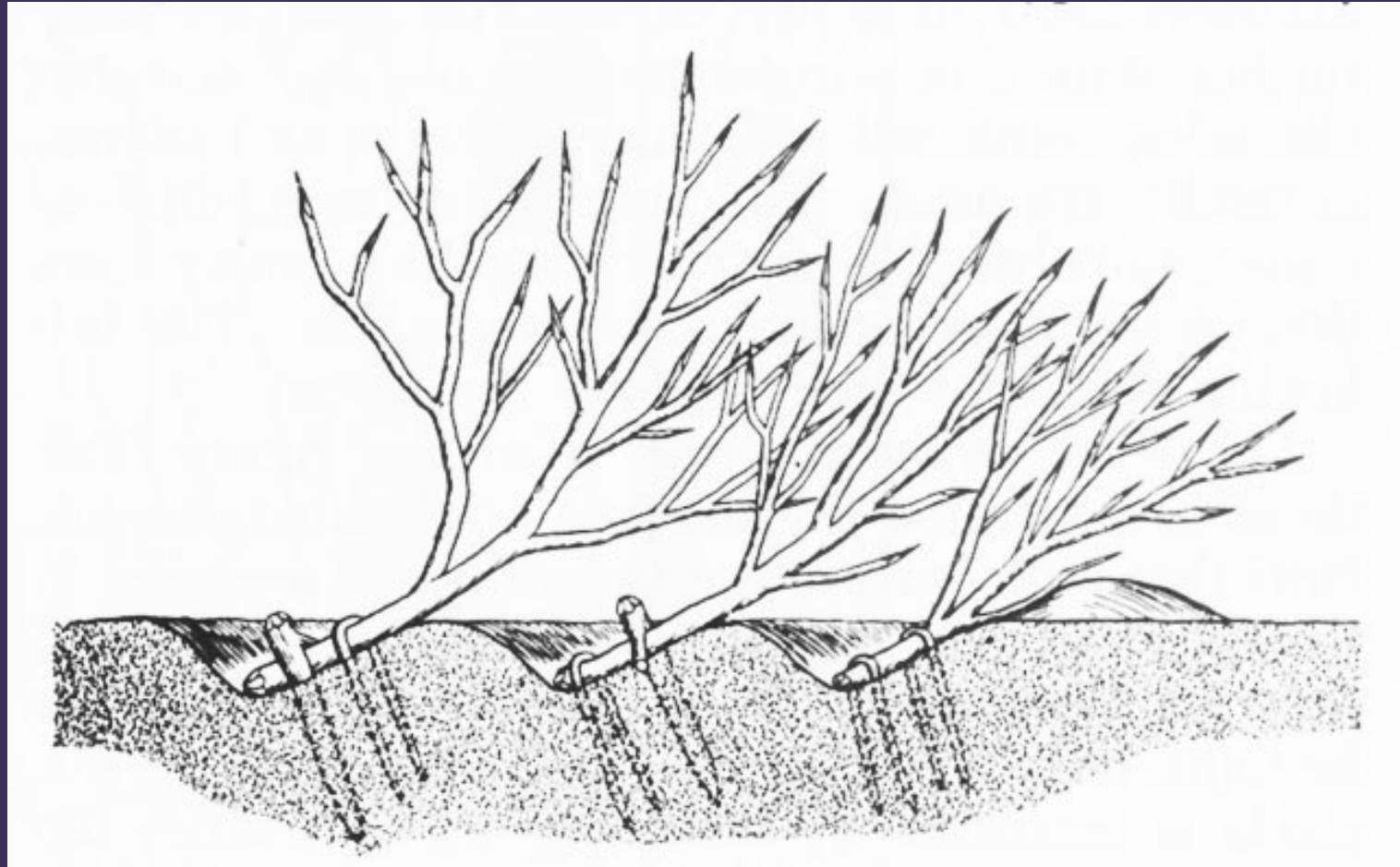

- Це було перше перебудування Запорізької Січі.
- В наступних 225 роках, Січ було знищено ще 7 разів, і відбудовано за порогами 6 разів:
 - Хортицька Січ — 1556 - 1557
 - Томаківська Січ — 1564 - 1593
 - Базавлуцька Січ — 1593 - 1638
 - Микитинська Січ — 1639 - 1652
 - Чортомлицька Січ — 1652 - 1709
 - Кам'янська Січ — 1709 - 1711, 1730 - 1734 роки
 - Олешківська Січ — 1711 - 1728
 - Нова Січ — 1734 - 1775

- Але що насправді є “Січ,” і чому вона так зветься?
 - Ми вже звертали увагу на причину що козаки і Січ називали «Запорізькою,» а це тому що Січ була понижче або «за» дніпровими порогами.

- Науковці вірять що слово «Січ», походить від слова «сікти» (to chop down or sharpen, тобто зрубувати дерева.
- Ці дерева тоді загострювали, і закопували в землю, гіллям до сторони з якої ворог буде наступати.

- Інші науковці пояснюють що слово «Січ», також походить від слова «засіка», тобто охорона із загострених стовбурів дерев, встромлені на вскісь в землю.

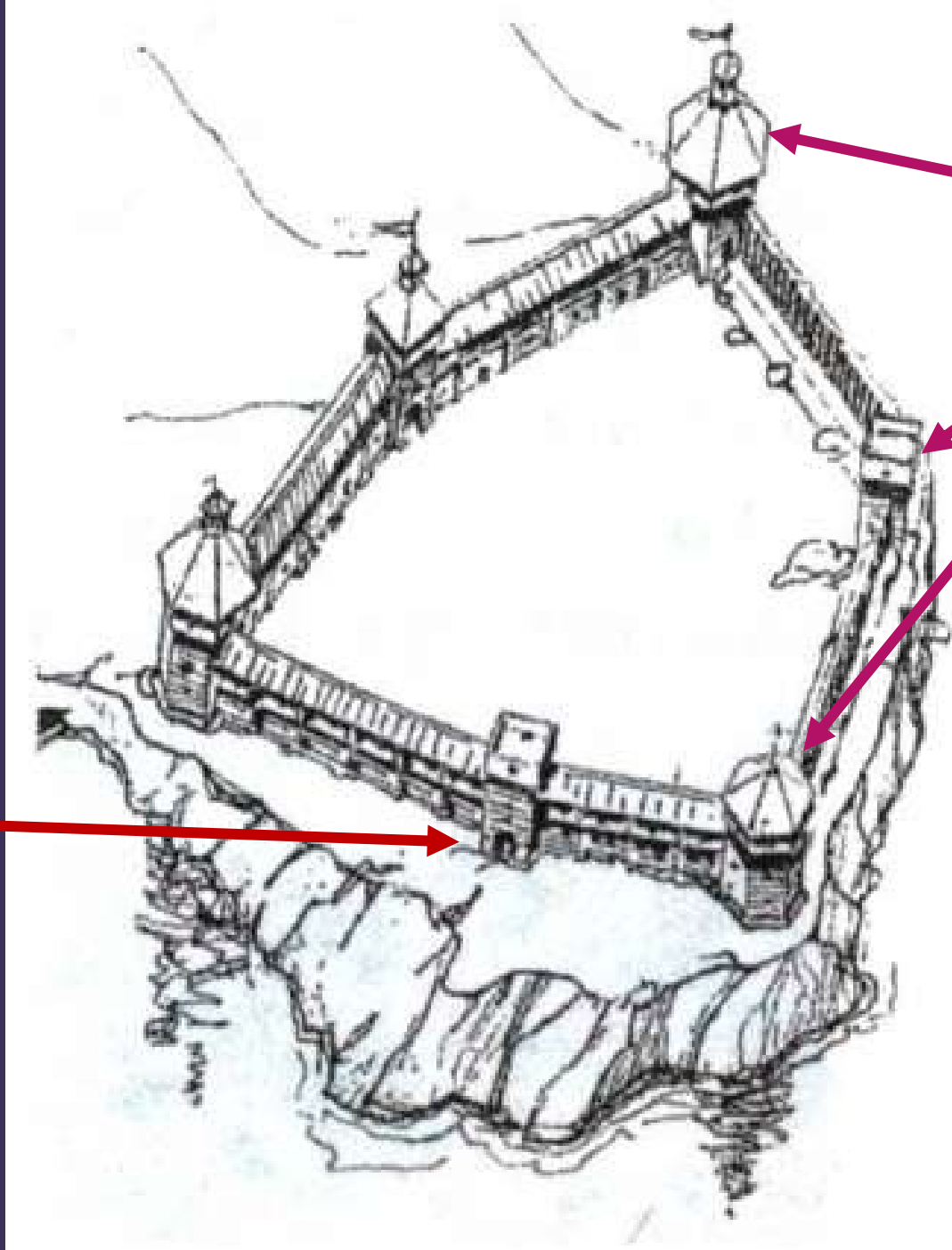

- З даних давен, в Україні теж будували фортеці, окруженні «засікою частоколу», тобто стіною дерев, загостреними зверху (palisade).

- Насправді, Запорізька Січ була охоронена засікою яка стирчала (**jutted out from**) із боків глибоких ровів та валів які оточували Січ, і частоколом зробленим із загострених колод.
- Мури (**walls**) зроблені із частоколу мали вежі з яких можна було стежити за ворогом, і з яких можна було легко охороняти фортецю.
- В Січ був лиш один вхід, через браму зроблену із товстого дерева, над якою була вежа.

Брама, і
ворота

Охоронні вежі

➤ Реконструкція першої
Січі, острів Мала Хортиця,
коло 1552.

- Із спогадів подорожних, та літописів, ми маємо досить добру уяву як виглядали Запорізькі Січі.

- На валах за зрубами, ставилися малі гармати.

- За брамою, під стінами знаходилися курені, де мешкали рядові козаки – тобто звичайні козаки.

- По другому боці фортеці, стояли житла старшини (officers), тобто гетьмана, отамана, полковників.

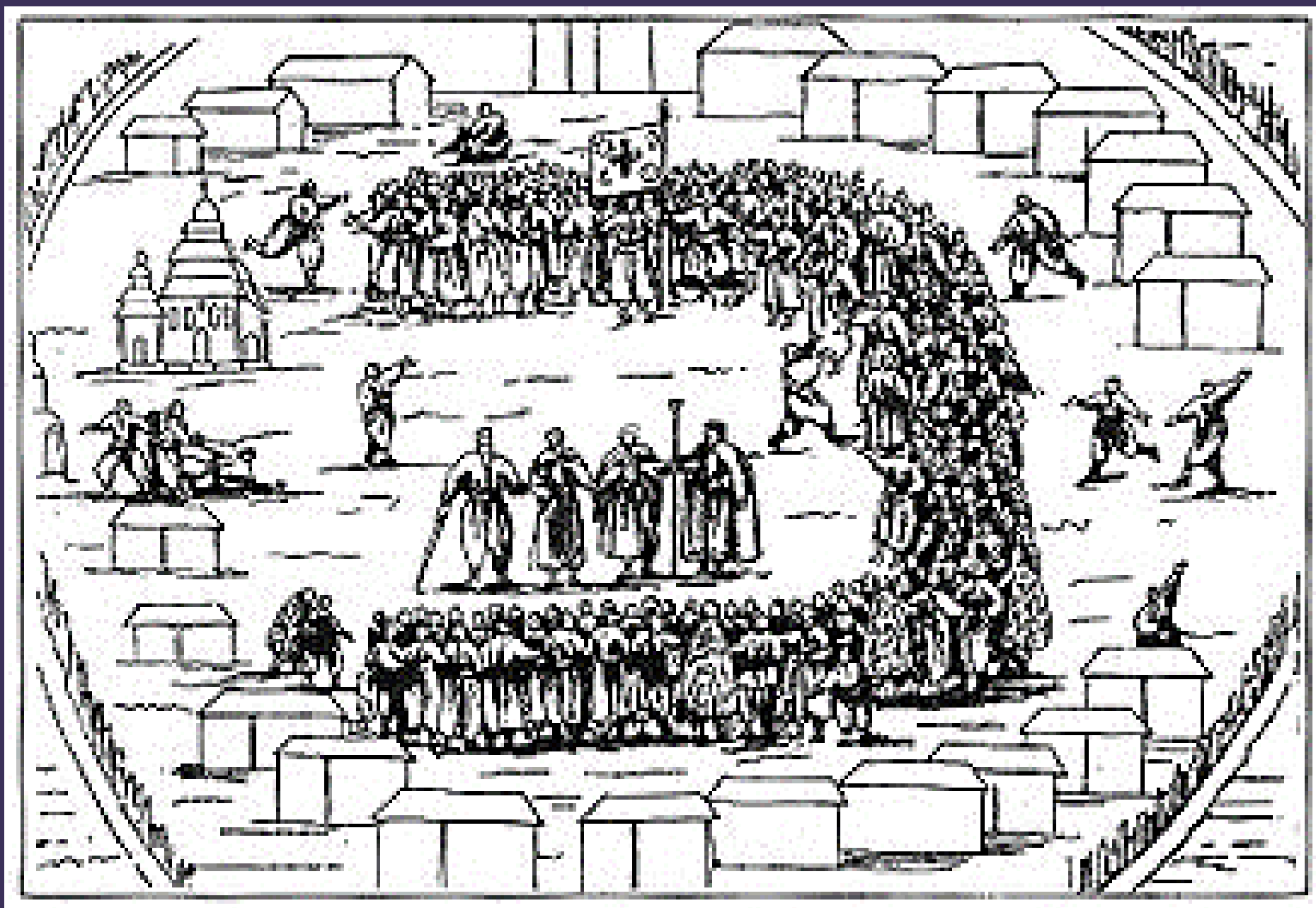
- На Січі теж знаходилися майстерні, кузні (blacksmith shop), та будинки виробництва.

- Тут також були клуні, де зберігали запаси зброї, пороху, харчу.

- В центрі Січі, стояв великий майдан – площа де збиралося товариство рішати найважливіші справи.

➤ Рисунок ради запорожців, 1786.

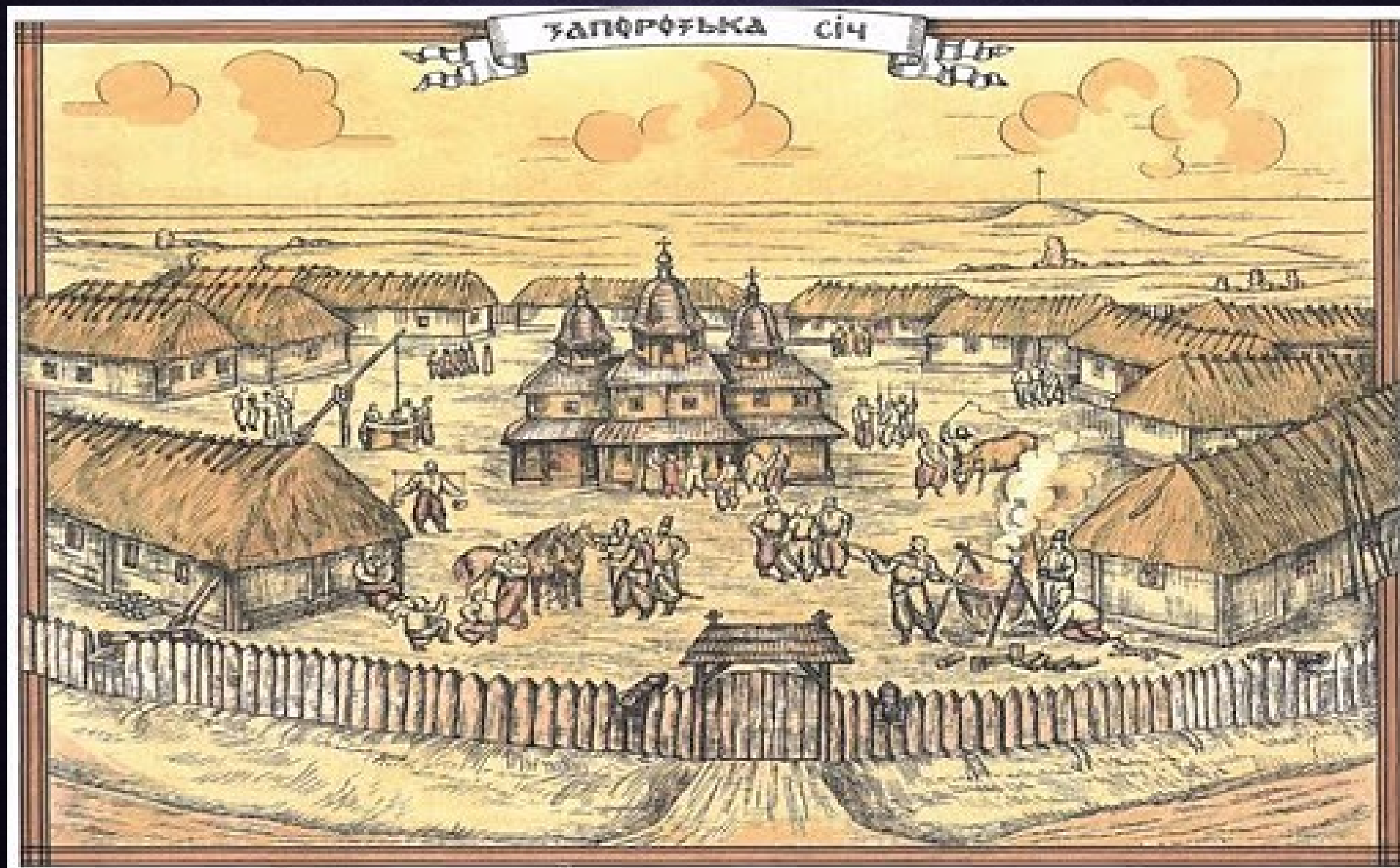
- На середині майдану, височіла церква Божої Матері - Покрови

- Поза межами головної фортеці, знаходилася друга охоронена частина Січі.
- Тут:
 - працювали ремісники,
 - відбувалися базарі-ринки,
 - козаки продавали свої ремісничі вироби,
 - купці приїжджали щоб торгувати їхній товар.

Як стати козаком Запорізької Січі?

- Як знаємо, козаки походять із різних верств населення –
 - бувших дружинників,
 - бродників та берладників,
 - уходників,
 - кріпаків – втікачів
 - князів, шляхтичів та аристократів

- До Лицарства Війська Запорізького також записувалися різні люди із цілої Європи, Туреччини, Криму, Азії, й Арабії – люди,
 - які хотіли жити в свободі,
 - жити лицарським військовим життям,
 - шукали пригод і товариства.

- Щоб стати козаком, потрібно було приїхати на Січ добровільно (*of your own free will*).
- Вимога запорожців, була щоб усі в коші (тобто на Січі) були православними християнами, тобто, всі котрі хотіли приєднатися до козаків, мусіли охреститися в православну віру.
- Жінкам було строго заборонено записуватися в Товариство Запорожців, але було не мало згадок про жінок які стали визначними козаками.

- Всі козаки мусіли вміти усі роди боротьби, і вивчали різні стилі воєнного знання.
- Кожен козак:
 - вмів урудувати палицею (**staff**) і списом (**spear**);
 - вмів стріляти із лука, пістоля і рушниці;
 - вмів урудувати шаблею;
 - вмів набивати гармати і стріляти з них;
 - вмів їхати верхи конем;
 - вмів провадити човном і вітрилами;
 - вмів всі рухи бойового гопака (**martial arts**);
 - вмів зарадити собі у всьому потрібному на життя – зварити, вшити, запалити вогонь, полювати, риболовити...

- Щоб навчитися бути козаком, охотник який приїздив на Січ, присягався своєю честю, і годився відбути вишкіл який тривав принайменше 3 роки.
- Якщо його прийняли, записували в книгу ім'я, і віддавали до куреня де він належав і де спав.
- Він ставав *«жовтяком»* або *«новиком»* який починав науку.
- Опісля ставав *«соколом»*, потім *«яструбом»*, і нарешті *«джурою»*, заки ставав справжнім козаком.

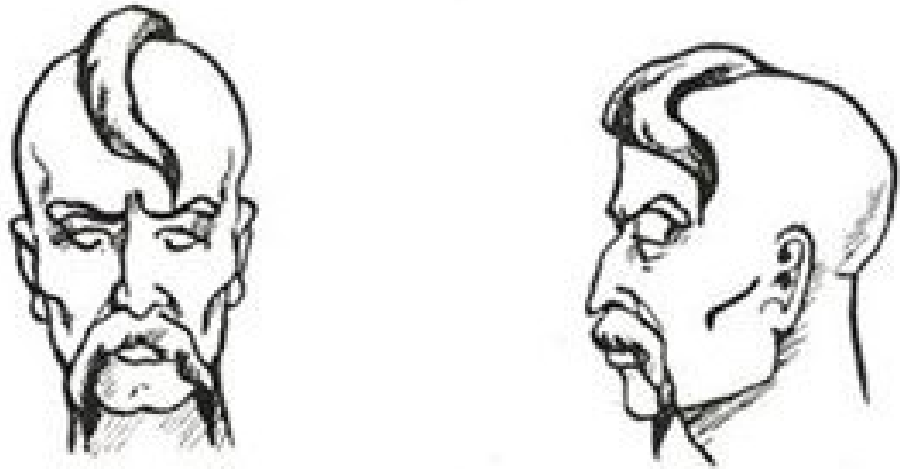
- Між навчанням були:
 - вчився стріляти із лука, самопала, рушниці;
 - дбав за коні;
 - дбав за вози;
 - вчився будувати охорони;
 - вчився урудувати шаблею;
 - вчився бойового руху (**martial arts**);
 - чистити рушниці і гармати;
 - жити в степу і бути само-зарадним;
 - читати і писати;
 - вчився ремесла.

- Новиків, соколів, яструбів і джур тримали під суворою дисципліною, і гостро карали за провини.
- Підчас походу, новики та джури займалися:
 - пильнуванням табунів коней;
 - забивання рушниць порохом і кулями;
 - копав окопи і рови;
 - займалися возами;
 - зрубував дерева на засіку;
 - допомагав козакам у всіх ділах, та вчився від них як поводитися підчас походу та бою.

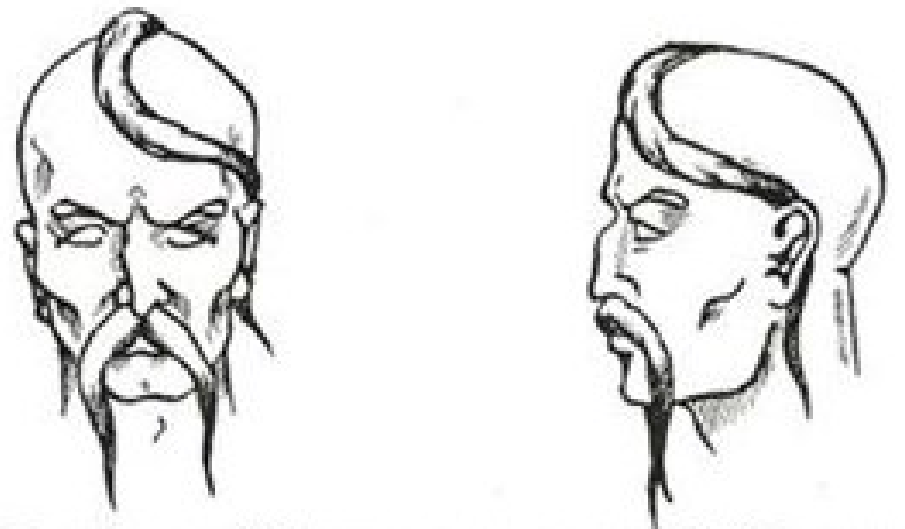
- Новиків, яструбів, джурів, козаків та характерників та інших впізнавали зачіскою, яка мінялася протягом науки козака.

- Позбавити чуприни козака вважалось найбільшою ганьбою. Про надзвичайно високий статус цієї зачіски у запорожців свідчить і суворо регламентований спосіб носіння чуприни, закрученої саме за ліве вухо.

Зачіска "Козака"

Зачіска "Характерника" і "Волхва"

- Раз юнак став козаком, отамани (старшина) організували кіш (тобто військо яке стояло на Січі) по групах:
 - Який це був козак:
 - Піхота (infantry)
 - Кіннота (cavalry)
 - Гармаші і пушкарі (artillery)
 - Стрільці
- Хоча всі козаки вміли усі роди боротьби, особливі призначення були важливими підчас бою.

- Курені означали не лиш будівлі де мешкали козаки, але означали угруповання рядових козаків, тобто курені були військовою одиницею (a battle unit similar to 2 or 3 companies).
- Кожний курінь начисляв 200 до 300 козаків.

- Курінь ділився на сотні (companies – 100 men).
- Курені і сотні переважно мали назву околиці звідки засновники куреня приїхали, як наприклад Чернігівський, Уманський, Полтавський.

➤ Прапор Сенчанської сотні Лубенського полку, 1760-ті роки

- На Січі, цих козаків начисляло до 38 куренів, тобто декілька тисяч до приблизно 11,000, залежно від пори року, і чи було потреби на велике військо готове до бою.
- Цих козаків називали *«січовиками»*, бо мешкали на Січі.
- За звичай, козаки і старшина які жили на Січі були не одружені.

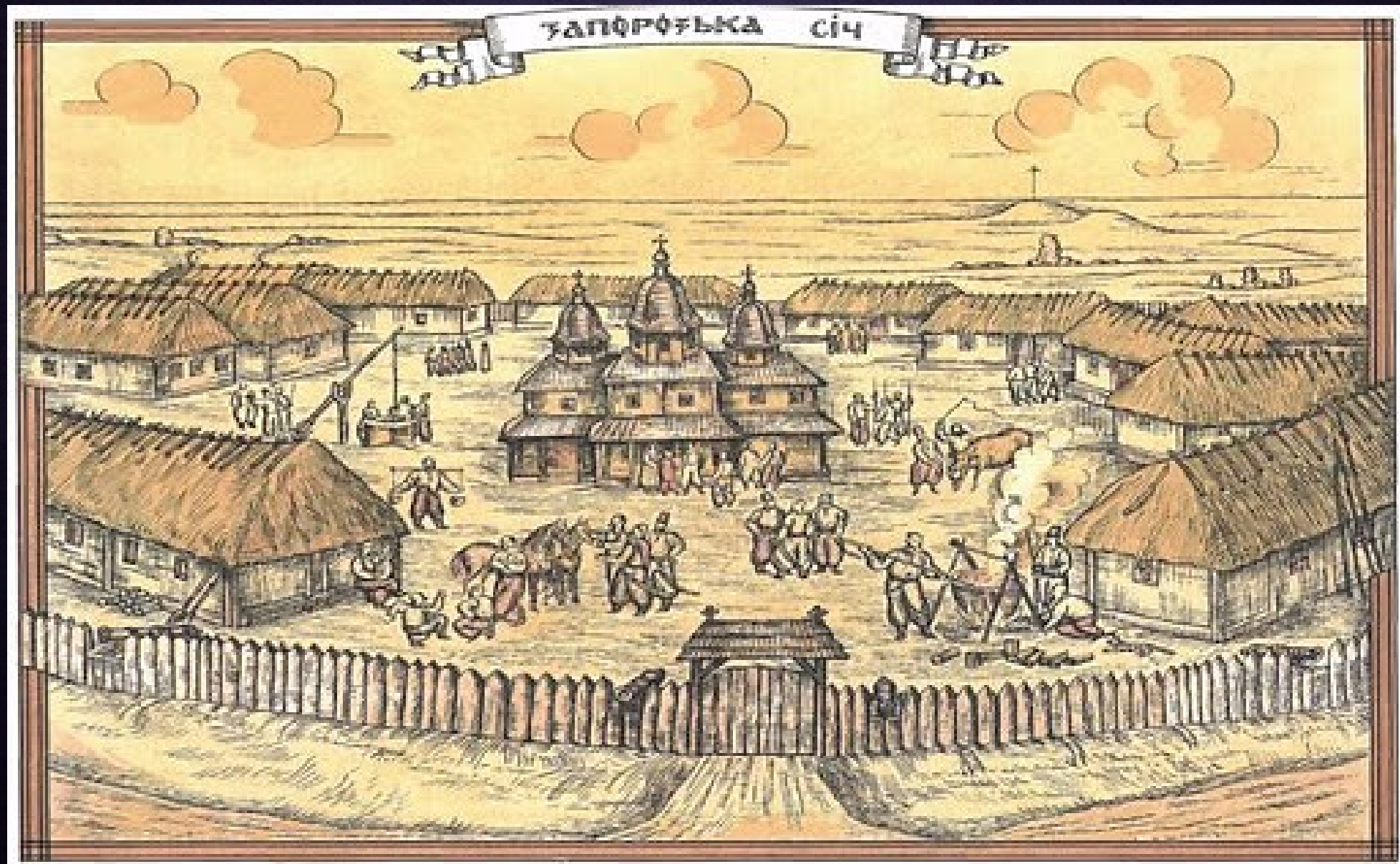
- В той сам час, багато козаків мешкало на хуторах та в малих селах які були розсіяні по степу.

- Переважно жонаті та старші, із сім'ями, цих козаків називали *«волосними»* козаками.

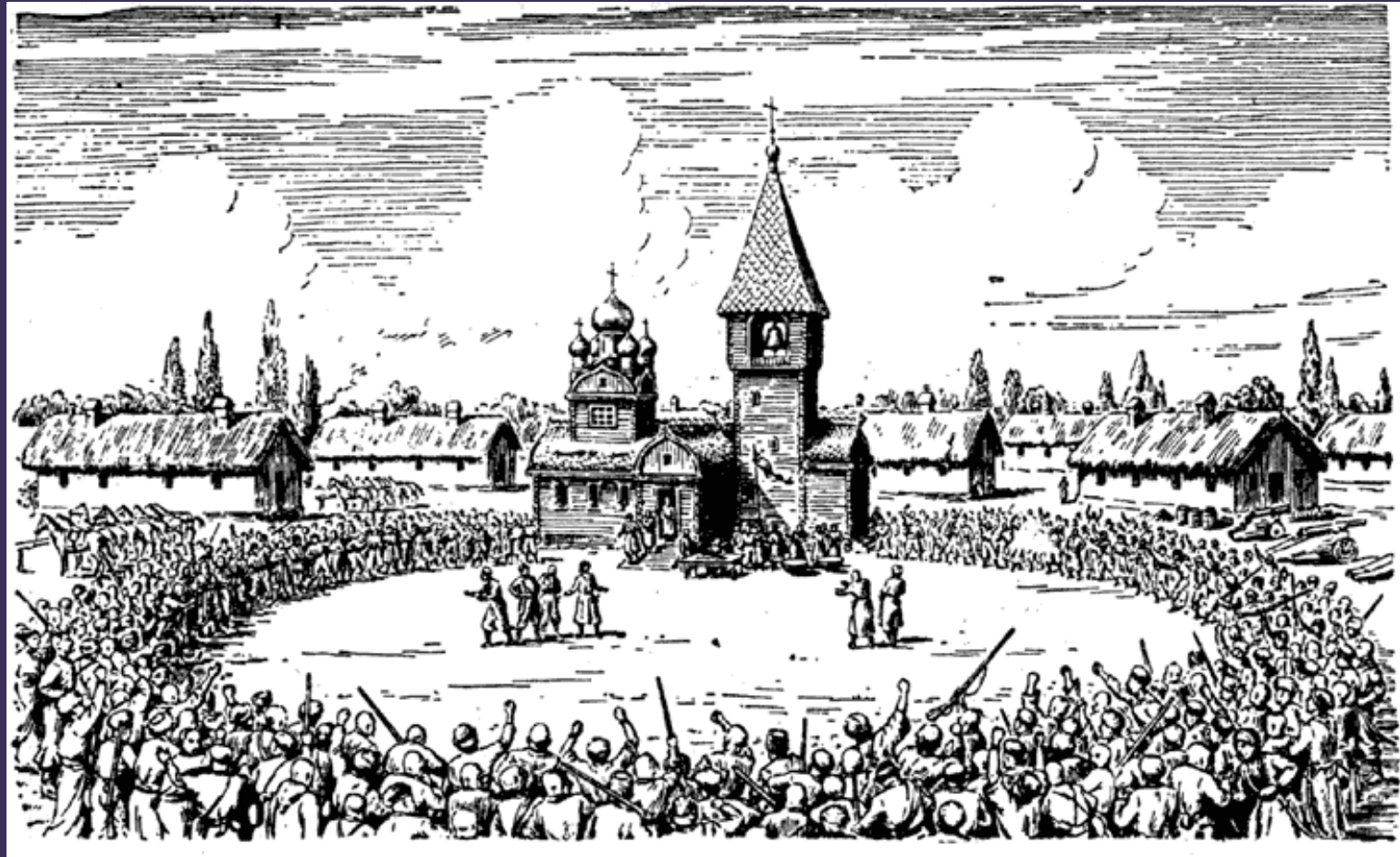

- До 1700-тих років, таких козаків було понад 40-50,000, якщо не більше.
- Коли була потреба зібрати козаків на війну, Запоріжжя посиляло вісників у всі сторони, і військо Запорізьке збиралося на раду, щоб рішення як і коли наступити на ворога.

Політичний устрій Запорізької Січі?

- Хоча ряди запорізьких козаків склалися із усіх верств (**castes**) населення, політична система була на підставі демократичного віче.

- Кожен справжній козак мав один голос, і мав право стати старшиною.

- Хоча переважно на гетьмана і на старшину вибирали шляхтичів, це було роблено демократично.

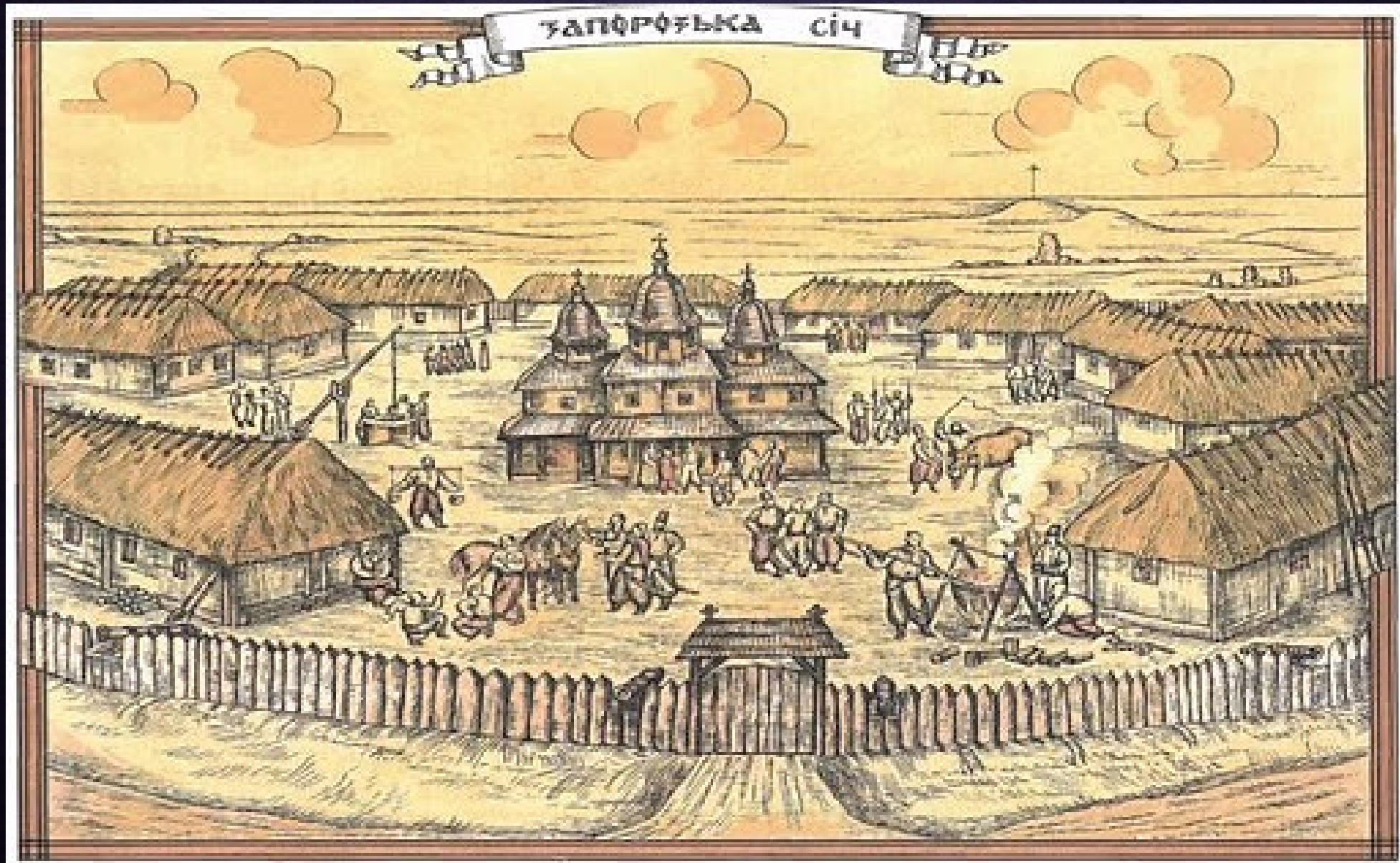
- Старшина теж знала, що коли козакам не сподобалося їхнє провідництво, запорожці вміли швидко скинути їх.

- Гетьмана та старшину вибирали що року, переважно в час Нового Року.
- Підчас Ради, старий гетьман або отаман скидав на килим посередині майдану свої клейноди – булаву, і бунчука.
- Тоді старшина і заслужені козаки радилися та називали гідних до вибору.
- Голосування відбувалося киданням шапок в повітря.

- Гетьман тоді клячав перед козаками, і присягав вірно служити Лицарству Запорізькому.
- Йому посипали на голову землю українську, щоб він знав що служить народу, щоб не був годим і щоб пам'ятав що Рада запорожців може усунути його в любий час.
- Опісля, новий Гетьман підносив булаву, на знак що він провадить військом запорізьким.

Зброя козака Запорізької Січі?

- Як згадано раніше, кожен козак мусів вміти користуватися і урудувати всілякою зброєю.
- Між озброєнням були:

➤ НІЖ

➤ КИНДЖАЛ

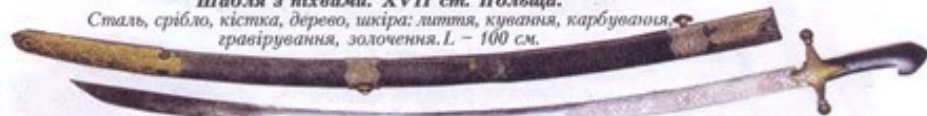
- шабля, карабела
- уживав козак вершник

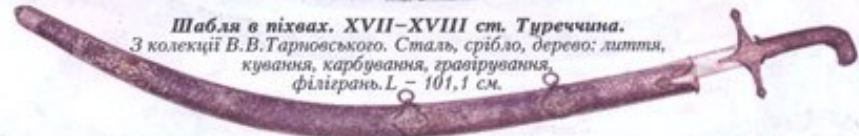
- шабля ординська

ХОЛОДНА ЗБРОЯ – шаблі, кинджали, ножі, списи, які були на озброєнні козаків у XVII–XVIII ст.

Шабля з піхвами. XVII ст. Польща.
Сталь, срібло, кістка, дерево, шкіра: лиття, кування, карбування, гравірування, золочення. L – 100 см.

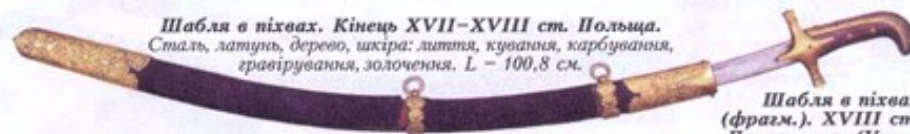
Шабля в піхвах. XVII–XVIII ст. Туреччина.
З колекції В.В.Тарновського. Сталь, срібло, дерево: лиття, кування, карбування, гравірування, філігрань. L – 101,1 см.

Шабля в піхвах. Кінець XVII–XVIII ст. Персія.
З колекції В.В.Тарновського. Сталь, срібло, дерево, шкіра, оксамит: лиття, кування, карбування, філігрань. L – 100,3 см.

Шабля в піхвах. Кінець XVII–XVIII ст. Польща.
Сталь, латунь, дерево, шкіра: лиття, кування, карбування, гравірування, золочення. L – 100,8 см.

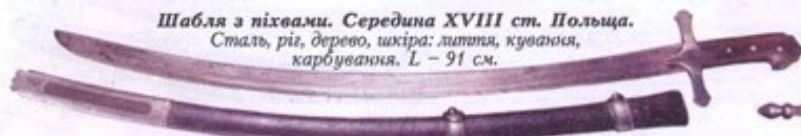

Шабля з піхвами (клинок – австрійський, ефес – турецький). Середина XVIII ст.
Сталь, мідь, ріг, дерево, шкіра: лиття, кування, карбування. L – 97 см.

Шабля в піхвах (фрагм.). XVIII ст. Річ Посполита, (Україна).
Сталь, срібло, кістка, дерево, шкіра: лиття, кування, карбування. L – 98 см.

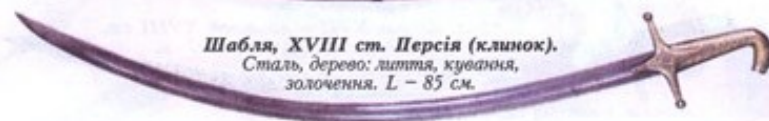
Шабля з піхвами. Середина XVIII ст. Польща.
Сталь, ріг, дерево, шкіра: лиття, кування, карбування. L – 91 см.

Шабля в піхвах, XVIII ст. Туреччина.
З колекції В.В.Тарновського. Дамаська сталь, срібло, слонова кістка, дерево: лиття, кування, карбування. L – 100,4 см.

Шабля, XVIII ст. Персія (клинок).
Сталь, дерево: лиття, кування, золочення. L – 85 см.

➤ СПИС

➤ алебарда

➤ бердиш

➤ бойова коса

➤ бойова сокира

➤ клебель

➤ черкан

➤ бойовий ціп

6. ГРАМОТА ЦАРЯ АЛЕКСЕЯ МИХАЙЛОВИЧА КУРМЫШСКОМУ ВОЕВОДЕ
С ОПИСАНИЕМ «ПЪМЕНЬ» С. РАДІНА И СВОРЕ КУРМЫШСКИХ ПОМЕЩІКІН
НА ГОСУДАРЕВУ СЛУЖБУ «ПРОТИВ ТОГО ВОРЪ»
...КОГО БАТЮШКИ СТЕПА...
...ХАРИТО...

➤ арапник - батіг

➤ лук і стріли

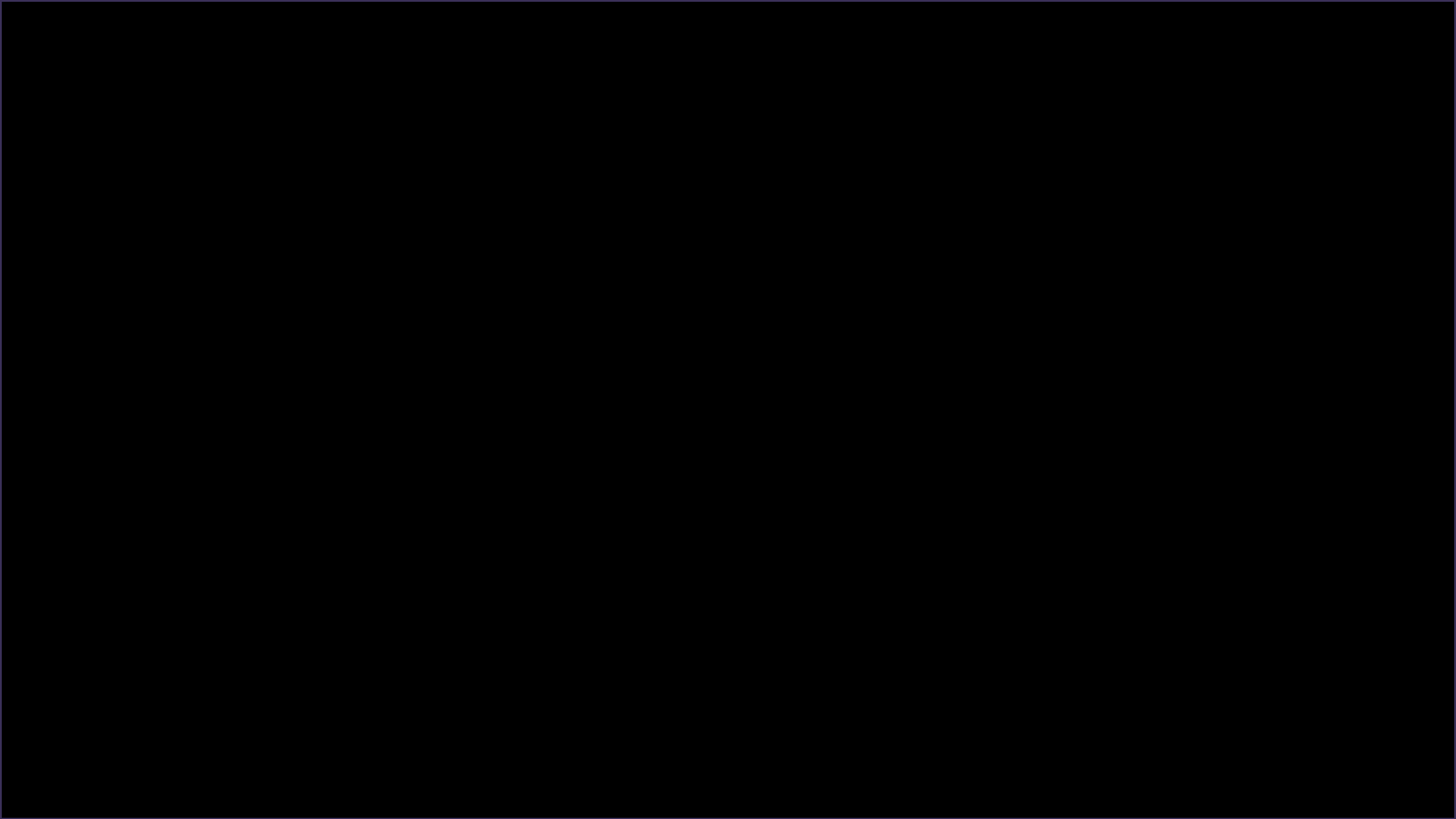
➤ арбалет

➤ пістолет - самопал

➤ мушкети, рушниці, аркебуза, гаківниця, тощо

Легкие реестровые казаки в праздничной и обычной одежде.

- Ми згадали всіляку особисту зброю, якою вмів урудувати кожен козак.
- Проте найважливіша зброя козака, це сам козак.

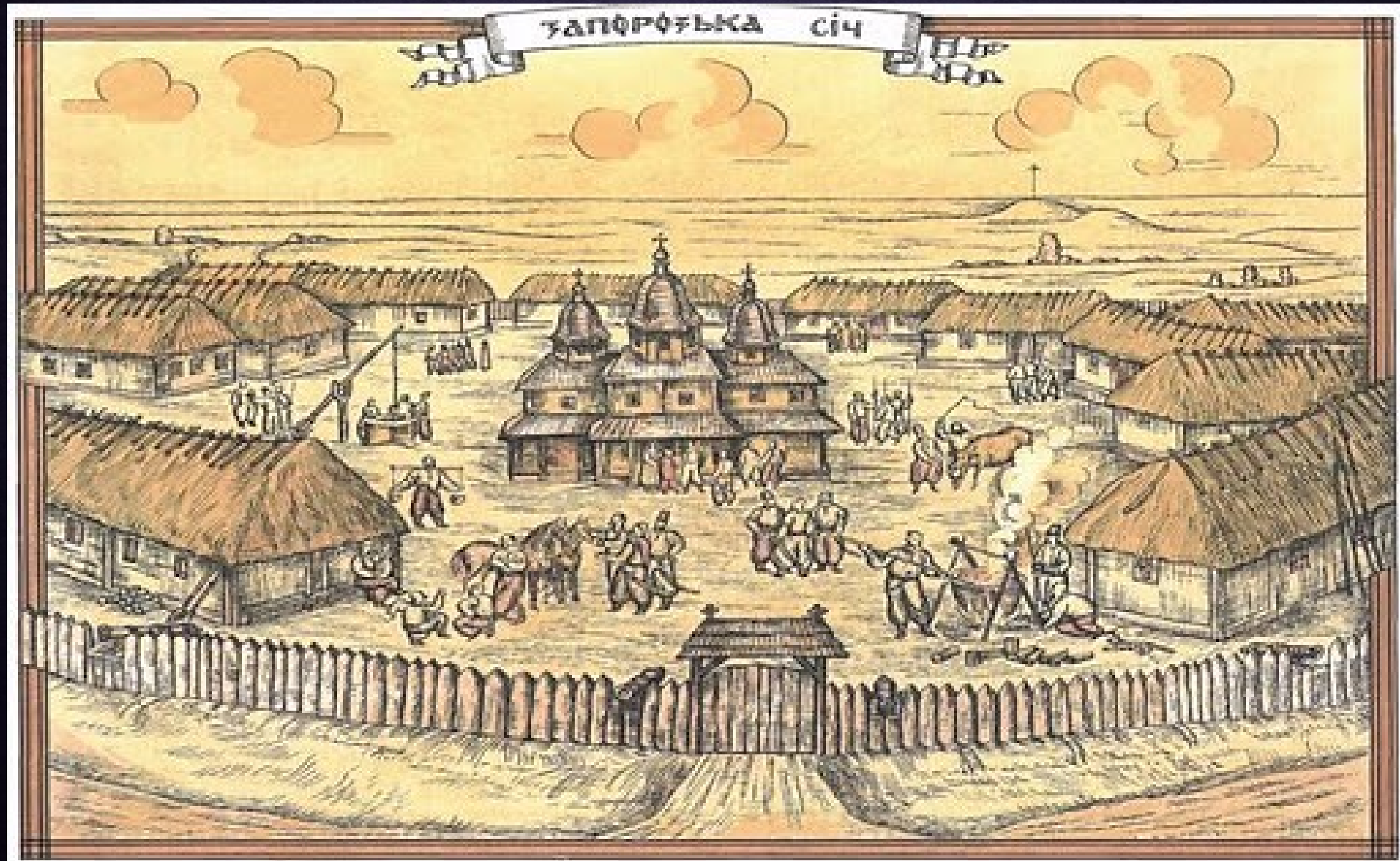

- Козаки тренували вживаючи всілякі техніки самооборони.
- Сьогодні ми цей стиль воєнної підготовки, називаємо бойовим гопаком.

Одежа козака Запорізької Січі?

- Кожен з нас знає, що козак носив шаравари (або шаровари), червоні чоботи, пояс, вишивку, жупана і смушову шапку із шликом.
- Але, як насправді ця одяга виглядала, і чому вона була придатна козакові?

- В першу чергу, козак вдягав на ноги довгі широкі штани, які звалися шаравари.
- Зроблені із вовняних (wool) або напіввовняних ниток, ці штани були тонкі в кістці ноги і зав'язувалися коло кистки і довкола поясу шнурочком або стяжкою.

- Козаки носили шаравари так, що майже ціла долішня частина була запхана у халяву чобота.
- Широкі шаравари були вигідні підчас їзди на коні, і вигідні для піхоти.

- В шараварах були кишені.
- Походять шаравари із східних степів (монголів, персів, турків татар, китайців, тощо), та від народів які жили на території України ще в часах до нашої ери: Скіфів, Кіммерійців, Печенігів та інших кочових племен.

- На ногах, козак носив добрі шкіряні чоботи, з високими халявами (leg of the boot).

- На тулибі, козак носив лляну (linen) вишивану сорочку.
- Сорочка була коротшою за звичайну сорочку селянина, і запихалася у шаравари.
- Часто козак носив сорочку з відкритими грудьми, тобто, сорочка мала довге відкриття по середині.

- Щоб сорочка не вилазила із шараварів, та щоб штани не спадали, козак підперезувався довгим шовковим поясом.
- Чаро пояс закінчений золотими френзлями.
- Пояс обмотувати два чи три рази довкола стані (the waist), і тоді зав'язували з боку.

- Наверху сорочки козак вдягав жупан або кунтуш.
- Це було популярне вбрання в Європі, в Туреччині і Персії в часи ренесансу.
- Жупан між бути з рукавами, без рукавів, з ковніром або без.
- Простий козак переважно носив жупан із якісного сукна.

- Заможні козаки, багата старшина, та гетьмани, переважно носили жупани із найдорожчого сукна чи тканин.
- Манжети і кишені обшивалися кольоровою тканиною, тасьмою, шнурами, гарусом, і часто вишивали їх золотим гаптом.

➤ жупан козацького старшини
з 18-го ст.

- Коли козак ішов в бій, або коли носив шаблю, вбирав широкий шкіряний пояс.

- до шкіряного поясу прикріплював шаблю, кінджал, порохівницю, та інші потрібні йому в поході речі

➤ Пояс козака, музей в м. Рівне.

- Це включало порохівницю і натруску на порох.

- ладівницю і гаманець на кулі.

- Свинець (lead), кулелійку, ложку на топлення свинця.

- Поясний гак.

- викрутка і причандали.

- Крейцер або проколка (гострий або шило), свічку, мішочок (на тютюн), люльку,

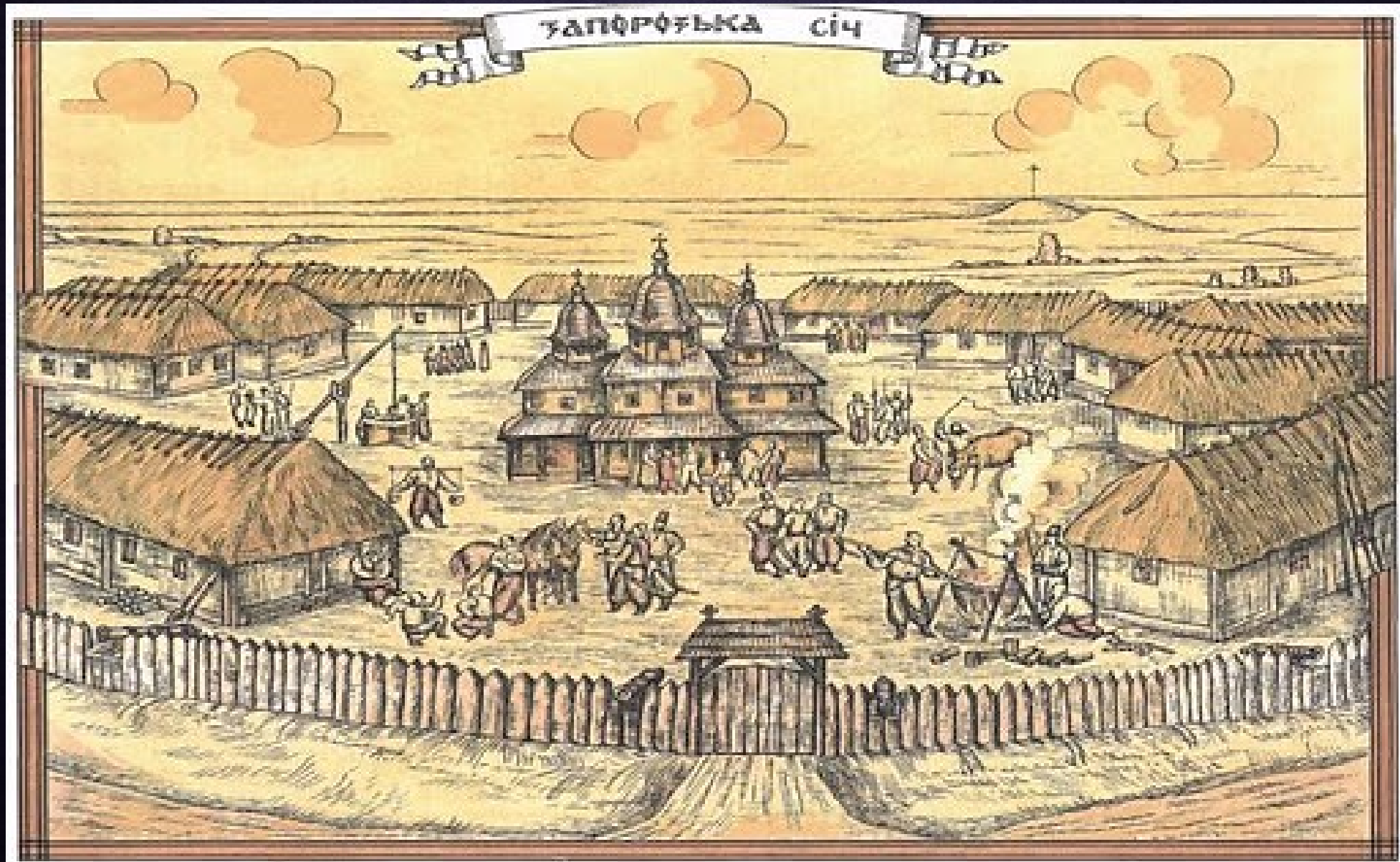
- На голові, козак носив смушеву або з видровового хутра шапку.
- Шлик доданий колись за часів козаччини, переважно був зі шовку (**silk**) або з оксамиту **velvet**), і кінчався із френзлями.

- *портрет гетьмана Петра Дорошенка, С. Васильківський.*

Провід Запорізької Січі?

- Як бачимо, козацький устрій збудований на засадах (**foundations**) лицарства, товариства, військового стану і демократії.
- З тих причин, ми також можемо зрозуміти що ціле суспільство (**society**) будоване на підставі військової.
- Тому не диво, що всі політичні посади (**government positions**) мають теж військове призначення.

- Козацьку старшину на Січі вибирали кожного року.
- На чолі Січі стояв *Кошовий отаман*.
- Відзнаки: булава і бунчук.

➤ Кошовий отамана
Михайло Ханенко,
1669-1670.

- Коли військо запорізьке рішало іти війною проти ворога – Речі Посполитої, Кримського Хана, Османської Імперії, Молдовських князів, Московських царів і так далі, Рада козаків вибирали гетьмана який провадив цілим військом Запорізьким у похід.

➤ Гетьман Петро Сагайдачний, гетьман 5 разів від 1616-1622

- Як і у кошового, відзнаки гетьмана були булава і бунчук.

- Булава гетьмана Богдана Хмельницького, з носорозячого рогу, 1669-1670.

- Допомічники кошового і гетьмана називалися осавулами.
- У мирний час стежив за дотриманням порядку на Січі, у воєнний час – у таборі.
- Вони теж займалися воєнними запасами в разі війни; пруграничні безпеці козацької держави; охороною подорожників через державу; розвідкою підчас походу; провадили резерви у бій; виконували вироки кари суддів; і так далі.

- Військові судді вибиралися річно, і провадили судовими розправами на Січі, та цілому Запоріжжю.
- Розглядав кримінальні й цивільні справи, проводив разом з військовим осавулом слідство й виносив вироки.
- Вироки судді затверджував кошовий отаман, а смертні — козацька рада.
- Ознака суді, була печатка війська Запорізького

- Військовий писар писав всі листи, універсали, закони тощо.
- Відповідальність його також була розсилати всі накази, всі рахунки прибутків і витрат, здійснювати дипломатичне листування.

- Знаком посади військового писаря була довга чорнильниця — каламар яку він під час військових рад зберігав за поясом, а також гусяче перо, застромлене за праве вухо.

- Обозний очолював артилерійські і фортифікаційні справи на Січі.
- Під час походу керував побудовою табору з возів, а також штурмом ворожих укріплень.
- Тримав порядок та дисципліну війська разом з військовим осавулом. Його помічником був військовий гармаш.

- Хорунжі, несли прапори.
- В козаків були прапори різні: Війська Запорізького, коша, куренів, сотень, і так далі.
- Ці прапори були дуже важними у боях, щоб давати накази, показувати де має військо йти, і чи бій відбувається успішно чи ні.

Хорунжий Чернігівського полку (1650-ті роки).
Хорунжий у шапці з коштовним фалендішевим шилком.
Жупан із сивого лондонського сукна, гудзики срібні, ша-
ровари суконні, чоботи шкіряні сап'якові. Підперезаний
тканним кушаком, поверх нього – шкіряний пас, до якого
підвішено гаманець, ложка в чохлі. На лівому боці – шкіря-
на ташка. Шабля висить на шовковому шнурі.

➤ Запорізькі прапори, 1651 р.

- Але можливо найважливішим поясненням питання *«Що це таке Запорізька Січ»* можна знайти у козацьких записах і традиціях.
- По перше, це столиця (capitol) козацьких земель.
- По друге, це фортеця де вишколювалися молоді козаки у справі воєнні (a military training base).
- По третє, це центральне місце торгівлі сходу на захід, північ на схід.
- Четверте, це незалежна держава, вільна, незалежна.

ПІДГОТОВИВ МГС. АНДРІЙ ПЕРЕКЛІТА

ШКОЛА УКРАЇНОЗНАВСТВА
ТОВАРИСТВА
“РІДНА ШКОЛА”
В ДЕТРОЙТІ

2020– всі права застережені